

Povijesne crtice iz hrvatskog veterinarstva od srednjeg vijeka do 19. stoljeća s posebnim osvrtom na pojavnost zaraznih bolesti domaćih životinja

*Petar Džaja, Sonja Sinković, Magdalena Palić i Krešimir Severin**

Sažetak

Na današnjem prostoru Republike Hrvatske (RH) na srednjovjekovnim dalmatinskim otocima i u gradovima već od 13. stoljeća postoje zakonski propisi (statuti) koji reguliraju život zajednice, kao i odnos ljudi prema životinjama. U 18. stoljeću kako u Europi tako i na prostorima današnje RH, zarazne bolesti domaćih životinja desetkovale su stočni fond, posebno u govedarstvu. Uz goveđu kugu, bedrenica, metiljavost, bjesnoća, slinavka i šap, sakagija i druge bolesti stvarale su velike probleme stočarstvu koje je bilo važan preduvjet sigurnog opstanka ljudskih zajednica. Od 1770. godine liječnicima je, uz liječenje ljudi, bila obveza i suzbijanje zaraznih bolesti domaćih životinja. U suzbijanju zaraznih bolesti

glavnu je ulogu imao podžupan, a u to doba suci su bili upravni činovnici. Stoga su kod pojave zaraznih bolesti domaćih životinja na teren išli veliki i mali sudac, a uz njih je obvezno bio prisutan i liječnik ili kirurg. Od 1771. godine u kotarevima je postavljen komesar, koji je išao na teren i izvješćivao sanitetsku komisiju. Za pojedine zarazne bolesti domaćih životinja upotrebljavali su se nazivi na latinskom jeziku: *Lues animalium*, *Lues pecoris*, *Lues mali*, *Lues pecoris grassanti*, *Pulmonum exscationis*, *Contagion*, *Morbus bovi*, *Animalium infectionem*, *Vulkgo metily* i drugi, ali najčešće na njemačkom jeziku Viehseuche.

Ključne riječi: srednji vijek, zarazne bolesti domaćih životinja, veterinarstvo, povijest

Uvod

U Hrvatskoj je u srednjem vijeku vladao feudalni poredak, a od 13. do 17. stoljeća zabilježeno je više od 20 srednjovjekovnih statuta i desetak urbara.

Srednjovjekovni statuti obrađeni prije u ovom časopisu dokazuju da su današnji srednjovjekovni gradovi Dalmacije i njeni otoci imali zakonski uređene

Dr. sc. Petar DŽAJA, dr. med. vet., redoviti profesor, Veterinarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska; Sonja SINKOVIĆ, dr. med. vet., Hrvatski veterinarski institut Zagreb, Hrvatska; Magdalena PALIĆ, dr. med. vet., asistentica, dr. sc. Krešimir SEVERIN*, dr. med. vet., redoviti profesor, Veterinarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska (dopisni autor, e-mail: severin@vef.hr)

međuljudske odnose, to jest pravila ponašanja i odgovornosti u navedenim sredinama. U ovim statutima određen je odnos ljudi prema životinjama, njihova odgovornost za štete od životinja koje mu pripadaju, način ispaše kao i odnosi pastira i vlasnika životinja. Propisani su načini klanja kao i način čuvanja, pregledavanja i prodaje mesa i drugih proizvoda životinjskog podrijetla. Popis srednjovjekovnih statuta hrvatskih gradova: Korčulanski statut (1214., od svih je sačuvanih statuta najstariji), Dubrovački statut (1272.), Vinodolski zakonik (1288.), Brački statut (1305.), Zadarski statut (1305.), Lastovski statut (1310.), Splitski statut (1312.), Rapski statut (1328.), Hvarski statut (1331.), Mljetki statut (1345.), Istarski-porečki (1363.), Krčki statut (1388.), Senjski statut (1388.), Kastavski statut (1400.), Novigradski statut (1402.), Bujski statut, Dvigradski statut (1413.), Zagrebački gradski statut (1425.), Puljski statut (1431.), Buzetski statut (1435. i 1575.), Plominski statut (1438.), Poljički statut (1440.), Skradinski statut (XIII. st.), Cresko-osorski statut (1441.), Balski statut (1467.), Zakon Kaštela Mošćenica (1470.), Šibenski statut (XIV. st.), Motovunski statut (1507.), Veprinački zakon (1507.), Iločki statut (1525.), Umaški statut (1528.), Riječki statut (1530.), Rovinjski statut (1531.), Oprtaljski statut (1533.), Grožnjanski statut (1558.), Paški statut (XV. st.), Trsatski statut (1640.), Karlovački statut (1778.). Prva zbirka propisa koja se sa sigurnošću može nazvati urbarom jesu *Statuti Zagrebačkoga kaptola*, koje je 1334. g. sastavio zagrebački kanonik Ivan Arhiđakon Gorički. Među poznatijima su *Zakon za Vlahe* u Cetinskoj županiji iz 1436. g., urbar za vlastelinstvo u Brubnu iz 1453. g., urbar pavlinskoga samostana u Strezi iz 1477. g., *Modruški urbar* iz 1486. g. U Istri je sačuvan manji broj srednjovjekovnih i rano vjekovnih urbara; s područja mletačke Istre potječe popis urbarijalnih obveza Rašporske gospoštije iz 1394. g., a iz habsburškoga

dijela Istre najviše sačuvanih urbara potječe s područja Pazinske knežije (najstariji iz 1498.) i gospoštije Lupoglav (najstariji iz 1523.). Prvi pokušaj urbarijalne regulacije u Slavoniji bio je patent Karla VI. (III.) Habsburškoga iz 1737. g., (*Carolina urbarialis regulatio*), koji, međutim, nije stupio na snagu. Marija Terezija izdala je potom 1756. g., jedinstveni urbar za Požešku, Virovitičku i Srijemsku županiju (*Slavonski urbar*) i 1780. g., jedinstveni urbar za Zagrebačku, Varaždinsku i Križevačku županiju (*Hrvatski urbar*).

Osim statuta donose se i prve zakonske odredbe vezane za životinje i životinjske proizvode: Uredba o zabrani sušenja koža iz Dubrovnika (1272.), Uredba o držanju svinja u gradu Dubrovniku (1336.) ponavljana (1398., 1430., 1463., 1482.), Uredba o zabrani držanja svinja i sušenja životinjskih koža u gradu Šibeniku (1382.), propisi o držanju pasa u Dubrovniku (1409.), organizirana opskrba grada mesom te nadzor nad njegovom kakvoćom u Varaždinu (1445.), u Zagrebu se 1425. g. donosi Propis koji određuje nadzor nad namirnicama (Tomašek, 1941.) te je u Zagrebu bila strogo regulirana veterinarska higijena mesa (1450. – 1480.), Uredba o higijeni mesa i o kaznama za mesarske obrtnike Varaždina (1458.) (Strahonja, 1977.). Godine 1458. u Dubrovniku izdaje se rješenje o plaći živodera, a prvi plaćeni živoder bio je Ilija Lukić. U Osijeku 1697. g. nalazimo prve mesare (R. Eberhardt, A. Geleschitz, E. Hummer, F. Medvecká, G. Rauch, i J. Wolfbölfl).

Arapski konj dopremljen je u Đakovo 1374. g., a 1506. g. i 1524. g. u Đakovu postoje ergele ovih konja (Romić, 1940., Romić, 1972.). U Trogiru se 1264. g. pojavljuju prvi školovani liječnici, ljekarna i javni hospital 1271. g., a na Čiovu leprozorij 1372. g. Poznato je da su plemeniti konji uzgajani na Ergeli u Počitelju (Rukavina, 1979.): u Dubrovniku 1377. g. nalazimo u Zelenoj knjizi prvu odredbu o karanteni u svijetu. S vremenom crkva zabranjuje duhovnim osobama da obav-

ljaju kirurške zahvate pa su ovaj posao preuzele osobe iz naroda koje su se školovala za liječenje ozljeda, operacija kila, kastracije ždrjebadi, liječenje mišića i tetiva što je bilo na razini obrtničkog veterinarstva. Racionalne metode liječenja u obliku utrljavanja soli, presijecanja nepca, tjeranje životinja u vodu, uvlačenje kukurijeka pod kožu, tjeranje životinje u hladnu vodu pa sve do fitoterapije zbog čega se pojavljuju mnoge „lijekaruše“ sa svojim receptima za liječenje pojedinih bolesti. U liječenju zaraznih bolesti koristile su se u potpunosti iracionalne metode npr. kod bjesnoće presijecanje žila ispod jezika (Vučevac-Bajt, 2012.). U empirijskoj (iskustvenoj) veterini pojavljuju se već u 14. st. mareskalki, a prvi među njima koji se spominje je Nolphio na dvoru bana Mladena II. Bribirskog 1330. g. U jednom rukopisu navodi se da su mareskalci u 13. stoljeću: 1202. g. Johannes Scot, 1221. g. Ladislav kod požeškog župana, 1224. g. Dionizije kraljev konjušnik, 1245. g. Charlepsch Wichordus, (Karantanija), 1248. g. Ulrihov marascalcus iz Otenburca, 1270. g. Bnchadus od Chilingenercha iz Češke. Spominjani mareskalci u 14. stoljeću su: 1304. g. M. iz Karinthie, 1314. g. Nolphio kod bana Mladena II. Bribirskog, 1330. g. Leone de Monterio, 1318. konjušnica, 1321. g. konjušnica, 1346. g. Pavao konjušnik u Zadru, oko 1350. u Dvigradskom statutu, Piranu, 1381. g. u Dubrovniku, a 1389. g. spominje se konjušnik. Spominjani mareskalci u 15. stoljeću su 1403. g. Alojzije de Aldemarisco, 1449. g. Bernardo Gribyner kod Urliha Celjskog u Zagrebu, a isti će se u Zagrebu spominjati i 1450. g. i 1465. g., 1461. g. Petar i Johan Banychyn, 1466. g. spominje se mareskalk u Turopolju¹. U Zagrebu su zapisani trgovci stokom 1544. – 1558. g. Bartol Diančević, Ante Šibenički, Mato Dely i Gašpar Pastor (Brozović, 1928.).

Prvi pisani trag o organizaciji veterinarske djelatnosti potječe od 1364. g.

¹ Vjerojatno rukopis od Grmeka iako liči Brozovićevu pisanju i čuva se u Muzeju Veterinarskog fakulteta pod „Mareskalci“ (Grmek).

u Dubrovniku gdje se spominje jedan empirik gdje navodi njegove dužnosti (Šundrica, 1970.). Edward Brown 1669. g. opisuje da u svim našim krajevima ima dobrih konja kojima se repovi ne podsjećaju (Vučevac-Bajt, 1979.), a nepoznati pisac iz 1743. g. piše da su konji u Hrvatskoj maleni, mršavi i neugledni, ali zato jako ustrajni tako da najslabiji konj bez problema ponese čovjeka. Ti konji trče brzo (Brozović, rukopis). Podatci o nekoj zaraznoj bolesti na našim današnjim prostorima potječu iz 1675. g. kada se vjerojatno radilo o bedrenici u Dubrovniku koja je došla iz Hercegovine (Brozović, 1959.), a 1686. g. u našim krajevima pojavila se slinavka i šap.

Već smo rekli da je u stručnom pogledu u ovom razdoblju liječenje životinja bilo prepušteno brijačima, kovačima, vračarima i duhovnjacima, jer veterinarstva nije bilo. Kasnije će se poslovi veterinarstva svesti na suzbijanje zaraznih bolesti, a liječenje životinja je rijetko. U suzbijanju stočnih zaraza sudjelovalo je kao i svijetu stručno, pomoćno i administrativno osoblje (Džaja i Severin, 2019.). U stručno osoblje ubrajamo: liječnike (*Medicus, Medicus Regni, Physicus, Medicus comitatus, Philosophiae et universae Medicine Doctoris*), ranarnike (*Chirurgus, Chyrurgus, Feldcher*, vračitelj i drugi) te pomoćno osoblje: kovači (faber), komesari, inspektori i drugi (Lukačević, 1987.). Današnja Hrvatska bila je podijeljena na dio Slavonije i Hrvatske pod civilnom vlašću u Zagrebu i na Vojnu Krajinu kojom je direktno upravljala vojska iz Beča. U Vojnoj Krajini već 1702. g. izvršen je popis stanovništva i stoke. U prvoj polovici 19. stoljeća donosi se nekoliko zakona i uredbi za unaprjeđenje konjogojstva. U Požegi su 1702. g. bila petorica mesara. *Handtwerks-Ordnung der Brürgerl. Fleischhacker* iz 1703. g. navodi da ako mesar kupi stoku za klanje nepoznata podrijetla ili stoku za klanje za koju zna da je bila bolesna oduzet će mu se obrt (Lukačević, 1984.a). Đakovačku ergelu obnovio je 1706. g. biskup Đuro Patačić nakon

njezina pustošenja od Turaka, a 1719. g. đakovački biskup Petar Bakić ju je proširio i povećao pa će se sve do 1806. g. na njoj uzgajati samo arapska pasmina konja do kada ergela Lipica nije izbjegla pred francuskom okupacijom kada počinje uzgoj lipicanaca. Goveđa kuga na našim prostorima zabilježena je 1710. g., a 1711. g. (Brozović rukopis), koja je „harala“ središnjom Hrvatskom (Vučevac-Bajt, 2012.). Austrijski edikt donesen je 1711. g. Od 1714. g. potječe prvi službeni podatak o zaraznoj bolesti životinja kada Sabor kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije zabranjuje izvoz stoke iz Hrvatske zbog nestašice mesa poslije učestalosti *lues pecoris et animalium* (Lukačević, 1986.a). Karlo IV. 1727. g. naređuje popis stanovništva i popis stoke (Lukačević, 1984.a). Za Vojnu Krajinu 1730. g. donesen je prvi veterinarski propis pod nazivom *Oesterreichische vieh-Ordnung* (Lukačević, 1985.) koji je vrijedio za Hrvatsku i Slavoniju do 1868. g. U njemu je navedeno kako treba postupati s bolesnim, a kako sa zdravim životinjama te su navedene upute o preventivi, a ovi propisi u Vojnoj Krajini provodili su se od 1731. g. Iz 1730. g. nalazimo popis lijekova koji su se mogli upotrebljavati u suzbijanju zaraznih bolesti u *Praeservier als Curier Mittels* (Lukačević, 1985.). Zbog učestale pojave kuge (Vučevac-Bajt, 2012.). Sabor 23. 4. 1731. g. daje nalog nižim organima da se sve uginule životinje zakopaju zajedno s kožom koje su uginule od *Lues animalium*, a nadzor se tog posla morao provoditi. Na sjednici Sabora 26. 11. 1735. g. zaključeno je da *Lues animalium* bjesni cijelim kraljevstvom, a sve životinje koje uginu od ove bolesti zakapaju se zajedno s kožom. Za oboljele životinje dobivao se lijek od podbana za njihovo izlječenje (Lukačević, 1984.a). Problemi s goveđom kugom se nastavljaju te Car Karlo VI 5. 1. 1736. godine izdaje naredbu da se pojedine zemlje carevine moraju brinuti za podizanje konjogojstva, to jest nabavljanje sposobnih pastuha za opasivanje zadržavanjem u rasplodu snažnih kobilica uz zabranu za-

preznanja mladih konja (Orban, rukopis). Ista bolest bjesnila je 1737. g., a 1738. g. epidemija goveđe kuge zabilježena je i u Moslavini (Lukačević, 1986.a). Zbog učestalih pojava zaraznih bolesti 1738. g. izdano je komunitatsko naređenje i propisane su odgovarajuće sanitetske mjere za sprječavanje širenja kuge. Goveđa kuga ponovno se pojavljuje u sjevernoj Hrvatskoj 1840. g. kada Sabor 1. 12. 1740. g. izvješćuje caricu Mariju Tereziju da je hrvatski narod jako osiromašio zbog dugogodišnjeg trajanja *Lues animalium* (Lukačević, 1986.a).

U Brodu je 1741. g. izgrađen kontumac koji će 1770. g. biti popravljen i uređen sanitetski kordon. Kuga je „harala“ 1843. g., a 1743./44. g. pojavljuje se njezina epidemija u Kostajnici. Stočari iz Slovenije 1743. g. bacaju uginulu marvu u Dravu zbog čega se bolest pojavljuje u Varaždinskoj županiji. Iste godine bolest „bjesni“ u križevačkoj županiji te se širi prema Podravini. Kuga se u Sisku pojavljuje 1744./45. g. i 1746. g., a u sjevernoj Hrvatskoj 1748. g. (Vučevac-Bajt, 2012.) zbog čega Sabor 5. 8. 1748. g. dopušta promet stokom samo ako njezini vlasnici imaju „passus.“ *Lues pecoris* 1750. g. raširen je u Baranji i Srijemskoj županiji zbog čega Sabor šalje komisiju na teren koja je između ostaloga trebala povremeno izvještavati zamjenika bana o zaraženim mjestima i utvrditi gdje su postavljene straže (Lukačević, 1984.a, Lukačević, 1986.b). U sjevernoj Hrvatskoj kuga se pojavljuje 1749. g., 1750. g., 1751. g. i 1755. g. (Vučevac-Bajt, 2012.). Carica Marija Terezija 1753. g. objavljuje nove propise o suzbijanju stočnih zaraza, a reskriptom iz 1759. g. zabranjuje održavanje sajмова u Hrvatskoj gdje stoka ugiba od luesa-goveđe kuge (Vučevac-Bajt, 2012.). Gazda kuće u kojoj se bolest pojavila morao je bolest prijaviti gazdi sela, a on dalje višoj vlasti. Zaraženo mjesto trebalo je vidljivo označiti i u njemu je bio zabranjen promet stokom (Lukačević, 1984.a). Od 1754. – 1758. g. među prvim liječnicima – veterinarima

kod nas je Desiderius Degüny, vjerojatno Francuz. Iz Zapisnika Sabora od 17. 11. 1755. g. vidljivo je da je u križevačkoj i zagrebačkoj županiji učestala bolest *Lues animalium* zbog čega se naređuje da zagrebački i križevački podžupani međusobno dogovore da se još slobodna mjesta čuvaju stražom (Lukačević, 1986.b). Carica Marija Terezija 1756. g. donosi propise „*Remedia medica tam praeservantiva quam curativa contra luem animalia*“ koji su tiskani na njemačkom jeziku i poslani u Sabor. Između ostaloga navodi se dosta lijekova koji se mogu koristiti u preventivne i kurativne svrhe. Navode se stočne zaraze koje nisu navedene 1730. g. i to: *malus contagionis*, kašalj, *scabies*, *dysenteriacum*, *ulcera*, *tubera* i vjerojatno bedrenica. Carskim reskriptom iz 1756. g. mijenja se nešto u Vieh-Ordnung iz 1730. g. s time da se dopušta skidanje kože od uginulih goveda od *lues pecoris* i njihovo davanje na javnu uporabu. Do 1756. g. propise koje je donijela carska vlada slalo se Sabor na usvajanje koji ih je onda slao preko županije na teren (Lukačević, 1984.a). Bolest se 1756. g. pojavila u Stenjevcu, Orosavlju, Donjoj Stubici, Gornjoj Stubici, Bistri i dr. mjestima, a u zagrebačkoj županiji 1757. g. kada je od Božića 1756.-1757. uginulo 11 životinja (Lukačević, 1986.a). Od 1756. g. ranarnici su uz liječenje ljudi trebali liječiti i stoku (Lukačević, 1987.). Bolest se 1758. g. pojavljuje u Turopolju, 1760. g. u Brodu, a 1761. g. raširena je u zagrebačkoj županiji zbog čega se traži zatvaranje sajмова. U Turopolju kod Zagreba -1758. g. vladala je stočna zaraza (contagion), a u izvješću se navodi da je podnijeta prijava sucu da zabrani kupovinu takve stoke mesarima iz Dalmacije i Slavonije. Carica 1759. g. zabranjuje održavanje sajмова gdje stoga ugiba od *Luesa*, a dopušta izvoz volova u Veneciju. Zemaljski liječnik Hinterholczer, ostavlja izvješće iz 1763. g. o *pecorum lues* u Varaždinu navodeći kliničku i razudbenu sliku oboljelih životinja (Lukačević, 1986.b). Šalje se izvješće

Mariji Tereziji 1763. g. da se *lues pecoris* pojavio u blizini grada Varaždina, a kasnije u Jaski, Rečici, Donjoj Kupčini, Draganiću, Šišlaviću u svibnju i u Karlovcu. U Senkovcu, Laduču, sv. Nedjelji, Kereštinu pojavio se *lues pecori* 1763. g. (Lukačević, 1986.a). Bolesne životinje obuzima strah, slabije jedu i piju te teško dišu. Kod jedne privedene životinje klanju uočen je pun žučni mjehur uz nalaz da je u pitanju i upala pluća (Lukačević, 1984.b). Dana 13. 8. 1763. g. donosi se opširan patent u kojem je točno propisano licenciranje pastuha i kobila zatim uvođenje posebne evidencije o pripustu te propis za žigosanje kobila i ždrebad. Uvedeno je i renomiranje privatnih konja između 4. i 5. godine za potrebe konjaničkih i vozačkih jedinica. Carica Marija Terezija 1. 6. 1763. g. izdaje naredbu „*Medico scopo luem pecorum curandi in regnum ducendi*“, kojom liječnici imaju obvezu osim što liječe ljude liječiti i stoku *verum etiam infirmo medensi pecor* (Lukačević, 1987.). *Regolamento* (kodeks) donesen je 1764. g. U Zagrebačkoj županiji goveda kuga pojavila se 1764. g. Kako su u to doba prometnice bile loše, konj je uz ratnu ulogu bio i prijevozno sredstvo toga doba zbog čega se 1765. g. formirala se Komisija za uzgoj i držanje dobrih konja koja je putem nagrađivanja željela stimulirati uzgoj konja, a nešto kasnije formiraju se i pastuharske stanice Kamensko, Kešlja i dr. (Romano, 1968.). Važan datum razvoja stočarstva Vojne Krajine jest 1. 9. 1765. g. kada je Marija Terezija svojom Poveljom odobrila gradu Požegi održavanje četiri sajma godišnje, a Gradski senator 11. 10. 1766. g. dopustio Matiji Ivanusu iz Sela Prosinca na Sutli da smije za potrebe gradskog mesara dovesti 10 goveda iz Erdevijevih Novih dvora na Sutli. Za područje Ozlja ban je 1766. g. pismom upozorio da se lešine zaraženih životinja moraju zakopati kako bi se spriječilo širenje zarazne bolesti (Lukačević, 1986.a). Paulus Adami 1767. g. suzbijao je bolest u Hrvatskoj (Orban) iako podataka o

tome Lukačević nije našao (Lukačević, 1984.b). Sljedeće godine, to jest 7. 8. 1767. g. carica je reskriptom Banu Hrvatske pisala da milostivo dopušta skidanje koža od životinja koje su uginule od *lues animalium* jer je u Francuskoj, Nizozemskoj i Hrvatskoj utvrđeno da se ona njima ne širi, a njihovim korištenjem smanjuju se štete. Ove 1767. g. osnivaju se vijeća kraljevstva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije koja su morala oglasiti naredbe kraljice i zapovjediti ih županijama. Na posjedu Hrašćina Varaždinska županija, Budinščini 1767. g. u 3 sela uginulo je 20 grla. Od 1768. do 1778. g. na suzbijanju zaraznih bolesti domaćih životinja radi liječnik J. J. Hinterholzer (Lukačević, 1986.a) po kome znamo da je *lues pecoris* 1763. g. ustvrđen u Varaždinu. U Konjščini je 1768. g. u 8 sela oboljelo od *Lues animalium* 57 grla stoke od čega je uginulo 37 komada. Na imanju grofa Joanna Pattachica i u Donjem Zagorju uginulo je po 12 goveda. Od *lues pacoris* je 1769. g. u 12 sela uginulo 416 goveda (Lukačević, 1986.a). Liječnik Varaždinske županije D. A. de Gracya 1769. g. pisao je izvješće o pojavi *luesa*. Dominicus Antony de Gracy 1769. g. suzbijao je zarazne bolesti pišući razudbeni nalaz uginulog vola, a bolest naziva *Sporadicus morbi* (Lukačević, 1986.b). Vojna uprava 1769. g. odobrila je održavanje dvaju godišnjih sajmovi Novoj Gradiški, Vinkovcima i Mitrovici. Od 1769. g. dostavljao se Vijeću svih županija tabelu kako treba postupiti u slučaju pojave *Lues animalium* i po obavljenom poslu nju ispuniti i njemu poslati. Trebalo je navesti kad se *Malus* pojavio, kada je stigla komisija radi suzbijanja zaraze, kada i gdje je postavljena straža da se zaraza ne bi širila, koji su lijekovi davani preventivno, a koji kurativno. Marija Terezija 1771. g. donijela je skup propisa o suzbijanju raznih bolesti domaćih životinja prema kojima su liječnici bili dužni suzbijati zaraze ljudi i životinja. Oni su skup propisa od 1730. g. do 1771. Nove stvari za sprječavanje pojave i širenja *Luesa* je u

tome što se trebaju imenovati sanitarne komisije i inspektori (komesari). Kad se pojavio prvi slučaj trebalo je prijaviti komesaru. Ako se *lues* ne uguši pri prvoj pojavi već se raširi, a o tome je trebao obavijest primiti kapetan okruga ili podžupan županije od okružnog sanitetskog komesara koji suzbija zarazu, njemu se trebao pridružiti fizik koji komesara treba pomagati savjetom prema zakonu. Kod pojave *luesa* liječnik je bio dužan dati lijekove. Joannes Baptiste de Benedictus medicus ordinarius Comitatus Zagrebiensis 1771. g. na imanju grofa Patačića u Zelini radi razudbu utamanjena vola te nalazi žive crve u jetrima. Drugim nalazom iz 1771. g. je utvrđeno da je u pitanju bolest *Morbus bovis grassantis* u uginulih životinja zagrebačke županije u Kraljevcu (Lukačević, 1986.b). Nalazimo da je 1771. g. Joannes Catinelli u Požegi u komisiji za suzbijanje bolesti, a iste godine Varaždinska županija šalje izvješće o *Morbi bovum grassantis*. Na sjednici Sanitarne komisije Vijeća 1771. g. Hinterholzer daje svoje mišljenje o širenju *Luesa pecoris* navodeći da se bolest širi putem skidanja koža. Dana 14. 10. 1771. g. javila se regimenta iz Gradiške grofu Jankoviću u Pakrac da je na svim mjestima gdje bjesni *Viehseuche* postavljena crna ploča. U Brodskoj županiji i Gradiškoj pukovniji ustanovljena je 1772. g. *Lues pecoris* (Lukačević, 1986.a). Ugarsko Namjesničko vijeće naredilo je 1774. g. svim svojim županijama da svakih 6 mjeseci dostavljaju podatke prema tabeli „*De lue pecorum*“ i to podatke oboljelih, ozdravljenih i uginulih životinja prema mjesecima. Uprava pod predsjedanjem baruna Šiškovića 1775. g. zaključuje u svrhu poboljšanja pasmine goveda uvesti rasplodne bikove iz Švicarske. Od 1775. g. carica je mogla neposredno izdavati zapovijedi narodu preko županija, a osnutkom županija oduzeto je dosta poslova Saboru. *Seuche* se 1775. g. pojavljuje na konjima i mulama u 4 mjesta „*in territorio comercieli*“ (na dijelu Hrvatske krajine koji je bio u po-

sjeđu Frankopana prije pogibije Krste Frankopana). Iste godine zaraza *lues pecoris* se pojavila i u 13 mjesta u Hrvatskoj provinciji (Lukačević, 1986.a). Ludwig Scott je 1777. g. posjetio Vojnu Krajinu i podnio izvješće o slabom pasminskom sastavu konja te preporučio osnivanje državnih i vojnih ergela. J. B. Lalangua 1777. i 1778. g. daje izvješće o pojavi stočnih bolesti. Donose se Odredbe 1779. g. koje propisuju kako treba pomagati ljudima ugrizenim od bijesnih pasa (Vučevac-Bajt, 2012.), a 1780. g. izrađen je program za podizanje konjarstva u našim krajevima, koji su tada bili pod vojnom upravom. U tom programu bilo je predviđeno nabavljanje pastuha plemenitih pasmina i podizanje ergela. Po njegovim uputama preuređena je Dvorska ergela u Lipici za koju su 1772. g. nabavljeni pastusi Pluto i 1774. g. Conversano. Liniju Pluta je 1904. g. kupio nadbiskup Štrosmajer za svoju ergelu u Đakovu. U istoj ergeli bio je četvrti pastuh iz linije Pluta i opasivao je 14 godina ostavivši brojne veoma dobre potomke bijele dlake i čvrstih kostiju nogu. Ista ergela ima potomke Conversana, kao i ergela grofa Jankovića u Cabuni (Kucel, 1968.). Joanes Baptista Lalangue varaždinski fizik u Biškupovcu kod Varaždina 1778. g. na obdukciji jedne krave nalazi tvrdu jetru, povećan žučni mjehur pun žuči i postavlja dijagnozu *Lues pecoris*. Zna se da je u Zagrebu 1788. g. pod brojem 134 živoderna kuća sa sobom, kuhinjom i komorom u ruševnom stanju (Laszowski, 1994.). Od 1779. – 1780. u Istri je vladala plućna zaraza. U Vojnoj Krajini 1780. g. osnovana je prva poljoprivredna škola stočarskog smjera u Gradiški koja će biti prenesena 1795. g. u Kamensko gdje je nakon kraćeg vremena zatvorena. Dakle, osnutak škole u Križevcima 1860. g. nije osnovana prva škola ove vrste kako se često navodi. Car Josip II. 1780. g. izdao je Odredbu o pregledu i žigosanju privatnih pastuha sposobnih za rasplod te naredbu o kastraciji nepodesnih rasplodnjaka. Posebno je naglašeno osnivanje

vojnih i privatnih ergela (Orban, rukopis). *Lues* se 1783. g. pojavio u Botovu, i Križevačkoj županiji, a 1784. g. *Lues pecoris* pojavljuje se u Bosni, posebno u Velikoj Kladuši (Lukačević, 1989.). Marko Lukić 1784. g. na području svoje pukovnije obavlja suzbijanje stočnih zaraza. U Sisačkoj gosposltiji Prečasnog Zagrebačkog kaptola u selima Boku i Gredi 1764. g. bjesni goveđa kuga. U Vojnoj Krajini to jest Petrinji također vlada kuga. Kuga se pojavila u Opatiji kod Pokupskog, Donjoj Kupčini i Rečici, Brdovcu, Mariji Bistrici (Buturac, 1991.). Dana 18. 3. 1785. ukidaju se županije, a cijela Ugarska i Hrvatska podijeljene su na 9 okružja (Lukačević, 1989.). Bedrenica je u Hrvatskoj dokazana na gospodarstvu Oršić 1785. g. Mauritius Faby uočava *Pecorum morbis* 1786. g. u jedne krave u hrvatskom Zagorju. Ove 1786. g. car Josip II. donosi Patent o lovu koji će zadržati sve do 19. st. *Aliquis animalium morbus* 1786. g. pojavio se u zagrebačkoj županiji, a *lues pecoris* u 4 čete Đurđevačke pukovnije gdje je uginulo 246 goveda. U Zagrebačkoj županiji u 7 veleposjeda ukupno je oboljelo 102 goveda od kojih je 94 uginulo. Čini se da je bila raširena metiljavost posebno u Varaždinskoj županiji i Međimurju. U Varaždinskoj županiji uginulo je 21 grlo, a u Međimurju oko 2000 grla goveda (Lukačević, 1989.). Ne donose se Veterinarski zakoni, ali zakon donesen 4. 5. 1787. g. Cantonsregulativ u čl. 40. propisivao je mjere za sprječavanje unošenja stočnih zaraza s teritorija Bosne i Srbije, koje su bile pod turskom okupacijom. Poduzimaju se mjere za unaprjeđenje stočarstva te se u tu svrhu uvozi iz Mađarske priplodne konje, organiziraju pastuvarske stanice, a isto tako i stočarske farme na Kamenskom, Kešlju (Romano 1968., Kadić, 1970.). Uputom od 27. 11. 1787. g. bila su detaljno propisana prava i dužnosti zaštite i održavanja zdravlja ljudi i stoke službujućih liječnika i ranarnika na povjerenim im područjima. Rad liječnika bio je strogo odvojen od rada ranarnika. Liječnici

su pratili i suzbijali zarazne bolesti, a ranar-nicima se prepuštalo rutinsko liječenje sto-ke. Prema propisanim zakonskim odredba-ma bila je organizirana zdravstvena služba u Osijeku tako da su gradski liječnici-fizici bili u prvom redu djelatnici očuvanja zdravlja i liječenja bolesne stoke. Određiva-li su zdravstvene mjere, izdavali naredbe, oni su nadgledavali rad i način liječenja po-dređenim im ranarnika, a prema poučenim izvorima i kovača s položenim ispitom iz veterine-kuršmida. O svemu ovome fizici su podnosili izvješća gradskom poglavar-stvu i Kr. ug. Namjesničkom vijeću (Burić, 1984.). Slavonski Brod dobiva 1787. g. do-pusnicu o održavanju 4 sajma godišnje (Vučevac-Bajt, 2012.). Naredbom od 3. 1. 1787. odlučeno je da ne može biti namješten na županiji ni na gradskom magistratu ni jedan Heilartz ni Wundartz koji nije slušao predavanje na (an der hohen Schule zu Pe-stt) i na njoj dobio dobru ocjenu. (Lukače-vić, 1987.). Godine 1790. harala je epizotija *Viehseuche* u zagrebačkoj i u jednom mjestu požeške županije, 1791. g. od *lues animalis* uginulo u Križevačkoj županiji 100 goveda, a zaraza se u Varaždinskoj županiji proširi-la na Biškupec. Na popisu od 21. 9. 1790. g. od 42 kandidata koji su položili ispit *in arte veterinariae* je ime i *Stephanus Mihalovics* koji bi mogao biti iz Hrvatske (Lukačević, 1987.). Od *lues animalis* 1791. g. uginulo je u Križevačkoj županiji 100 goveda, zaraza se u Varaždinskoj županiji proširila na Biškupec. Pojedinačni slučajevi bolesti javljaju se 1792. g., a 1793. g. *Lues animalis* „hara“ u Samoboru i Bregani. U Vojnoj Krajini 1794. g. pokušalo se osnovati vojne ergele u mje-stu Kamensko kod Karlovca, a za potrebe slunjske i ogulinske pukovnije nabavljeno je 18 pastuha i 90 rasplodnih kobilica. U Ka-menskom je 1795. g. osnovana ovčarnica s plemenitom španjolskom i padovanskom ovcom iz Mrkpolja gdje je još Carica Marija Terezija osnovala ovčarsku selekcijsku sta-nicu. Godine 1795. u zagrebačkoj županiji uginulo je 11 goveda, a 1796. g. zbog *Lues animalium* zabranjena je trgovina stokom. *Animalium infirmitatis* 1798.-1799. g. bjesni u cijeloj županiji. Bjesnoća 1797. g. se raširila

na imanju Topolovec, a od ugriza bijesnog vuka umrle su 3 osobe i uginulo je 17 gove-da i 15 svinja. Određena je karantena od 40 dana za ugrizene kao za ne ugrizene koje su bile u kontaktu s ugrizenim životinjama. Mljekara je osnovana 1797. g. u Kamen-skome gdje je tog trenutka bilo 20 rasplod-nih bikova, 86 krava i 198 teladi, a bikovi su uvezeni iz Austrije i Švicarske. U cijeloj žu-paniji 1798.-1799. bjesnila je *animalium infir-mitatis* te je iste godine određena karantena u trajanju od 40 dana. U Varaždinskoj žu-paniji bjesnila je 1800. g. *Epizotica grassantur* od čega ih je oboljelo 516, a od toga je ugi-nulo 229 životinja (Lukačević, 1987.).

U Hrvatskoj prva literatura u obliku „ljekaruša“ pojavljuje se vrlo rano već od 15. stoljeća pa nadalje i današnja Hrvat-ska bogata je takvim knjigama koje su manje-više sačuvani rukopisi bilo da su prijepis drugih „ljekaruša“ ili sinteza više njih. Iako mnoge od njih s današnjeg gle-danja nemaju nimalo ozbiljno značenje u liječenju životinja, a posebno ne one koje se odnose na različita vraćanja ipak mo-ramo reći da su one važne zbog vremena i razloga svoga nastanka iz kojih čitamo da je u to vrijeme bilo pokušaja da se ži-votinjama pomogne. O „ljekarušama“ i prvim djelima koji opisuju pomoć živo-tinjama bilo biljem ili na neki drugi način biti će govora na drugom mjestu.

Literatura

1. BROZOVIĆ, L. (1928): Iz povijesti veterinarstva i stočarstva u Hrvatskoj i Slavoniji do konca osamnaestoga stoljeća. Jugosl. Vet. glasnik 8, 28–30.
2. BROZOVIĆ, L. (1959): Prilog povijesti Veterinar-stva u Hrvatskoj. Narodna tiskara Varaždin.
3. BROZOVIĆ, L. rukopis.
4. BURIĆ, M. (1984): Veterinari u povijesti zdravstvene kulture Osijeka 19. stoljeća. Četvrti znanstveni sabor Slavonije i Baranje. Sv. I. Osijek: JAZV str. 687–696.
5. BUTURAC, J. (1991): Izvješće o goveđoj kugi u Zagrebačkoj županiji iz 1764. godine. Vet. stn. 22, 371–373.
6. DŽAJA, P. and K. SEVERIN (2019): Historical overview of the global veterinary profession from the Middle Ages to the 19th century, with special reference to the incidence of infectious diseases in domestic animals. Vet. stn. 50, 175–181. (In Croatian).
7. KADIĆ, M. (1970): Prilozi za obradu Veterinarske preventive u Vojnoj Krajini. Vet. stn. 1, 59–62.

8. KUCEL, J. (1968): 80 godina djelovanja veterinara na podizanju stočarstva Hrvatske. Vet. glasnik 65, 1047–1054.
9. LASZOWSKI, E. (1994): Stari i Novi Zagreb. Školska knjiga, Zagreb.
10. LUKAČEVIĆ, J. (1984a): Stočne zarazne bolesti u Hrvatskoj u 18. stoljeću. I. Podaci o propisima o suzbijanju zaraza za razdoblje od 1700. – 1775. g. s osvrtom na Linzabauerov „Codex sanitario“ Vet. arhiv 54, 51–61.
11. LUKAČEVIĆ, J. (1984b): Stočne zarazne bolesti u Hrvatskoj u 18. stoljeću. II. Djelatnost liječnika u suzbijanju zaraza u razdoblju od 1700. do 1775. godine. Vet. arhiv 54, 223–231.
12. LUKAČEVIĆ, J. (1985): Podaci o propisima što se odnose na suzbijanje stočnih zaraza iz 1772. i 1816. godine s osvrtom na podatke iz dotadašnjih propisa. Vet. stn. 16, 57–59.
13. LUKAČEVIĆ, J. (1986a): Stočne zarazne bolesti u Hrvatskoj u 18. stoljeću. IV. O učestalosti stočnih zaraza u tijeku 1700. – 1775. godine. Vet. arhiv 56, 99–108.
14. LUKAČEVIĆ, J. (1986b): O izvješćima liječnika koji su u 18. stoljeću suzbijali stočne zarazne bolesti u Hrvatskoj. Vet. stn. 17, 35–38.
15. LUKAČEVIĆ, J. (1987): Stočne zarazne bolesti u Hrvatskoj u 18. stoljeću. V. O nazivlju koje je u vezi s veterinarskom djelatnosti u suzbijanju zaraza. Vet. arhiv 57, 99–108.
16. LUKAČEVIĆ, J. (1989): Stočne zarazne bolesti u Hrvatskoj u 18 stoljeću. VI. O učestalosti stočnih zaraza i tijeku 1776. do 1779. godine. Vet. arhiv 59, 41–48.
17. ORBAN, R. (rukopis): Stočarstvo i veterinarstvo Hrvatsko-Slavonske vojne Krajine. Rad Vet. fakultet u Zagrebu.
18. ROMANO, J. (1968): Prilog istorijatu razvoja veterinarske službe u Hrvatskoj i Slavoniji do 1919. g. i borbe veterinara za njeno osamostaljenje. Vetserum 16, 256–266.
19. ROMIĆ, S. (1940): Ergela dobra biskupije đakovačke. Vet. arhiv 10, 567–607.
20. ROMIĆ, S. (1972): Uz 465-tu obljetnicu ergele đakovačke. Agron. glas. 34, 11–12.
21. RUKAVINA, A. (1979): Ergela bana Ivana Karlovića u Ličkoj Počiteljju. Vet. stn. 10, 128–133.
22. STRAHONJA, E. (1977): Nadzor nad klanjem stoke i tržišni nadzor mesa u Varaždinu u XV. stoljeću. Folia historica medicinae veterinariae 1, 15–22.
23. ŠUNDRICA, Z. (1970): Prilog proučavanju veterinarske službe u starom Dubrovniku. Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd.
24. TOMAŠEK, V. (1941): Nadzor nad živežnim namirnicama u gradu Zagrebu u 15. stoljeću. Veterinar, 91–93.
25. VUČEVAC-BAJT, V. (1979): Povijest suzbijanja i sprječavanja stočnih zaraza u Hrvatskoj. Vet. arhiv 49, 299–307.
26. VUČEVAC-BAJT, V. (2012): Povijest veterinarstva. Veterinarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Historical overview of the Croatian veterinary profession from the Middle Ages to the 19th century, with special reference to the incidence of infectious diseases in domestic animals

Petar DŽAJA, DVM, PhD, Full Professor, Faculty of Veterinary Medicine University of Zagreb, Croatia; Sonja SINKOVIĆ, DVM, Croatian Veterinary Institute, Zagreb, Croatia; Magdalena PALIĆ, DVM, Assistant, Krešimir SEVERIN, DVM, PhD, Full Professor, Faculty of Veterinary Medicine University of Zagreb, Croatia

Within the present day territory of the Republic of Croatia, laws have been in place on the central Dalmatian islands and cities since the 13th century regulating daily life in the community and human relations towards animals. In the 18th century, here and elsewhere in Europe, infectious diseases of domestic animals decimated the livestock fund, particularly cattle. Bovine plague, anthrax, fasciolosis, rabies, foot and mouth diseases, malleus and other diseases incurred great damages to animal husbandry, which has been one of the most important preconditions for the survival of human communities. Since 1770, medical doctors were also responsible for the prevention and control of infectious diseases in domestic animals. In this regard, the main role was held by the deputy

county prefect, and at that time, judges were government officials. Thus, in cases of a high incidence of infectious animal disease, field inspections were performed by a higher and lower judge, who had to be accompanied by a medical doctor or surgeon. Beginning in 1771, all districts appointed a commissar, who performed field inspections and reported the findings to the sanitary commission. For individual infectious diseases of domestic animal terms in Latin were used, such as: *Lues animalium*, *Lues pecoris*, *Lues mali*, *Lues pecoris grassantis*, *Pulmonum exscatationis*, *Contagion*, *Morbus bovi*, *Animalium infectionem*, *Vulgo metily* etc. However, German terms were most frequently used, such as *Viehseuche*.

Key words: Middle Age; infectious diseases of domestic animals; veterinary profession; history